

Kansankielen synonyymeistä ja synonyymiluonteisista sanoista.

(Esitelmä Sanakirjasäätiön stipendiaattien kokouksessa Helsingissä 3. I. 1936.)

I.

Isossa Tietosanakirjassa on synonyymeistä seuraava määritelmä:
»S:ejä ovat sellaiset sanat, joilla on joko sama tai samanlaatuinen merkitys.

vaikka niiden äänneasu ja synty on erilainen». Tämän voi käsittää hyvin väljästi, ja meikäläisessä kirjallisuudessa näkyy yleensä niin tehtävänkin. Esim. »Kodin tietokirjassa» mainitaan synonyymeiksi sanat *paiste*, *loiste* ja *hohde*. Nörjalainen HJALMAR FALK rajoittaa k.o. käsitteen siten, että synonyymejä ovat sanat, joilla on samat vallitsevat merkitykset (dominerende betydninger)¹. Kuitenkin mielestäni olisi tarpeellista erottaa omaan ryhmäänsä — vaikkakin kyseessä on vain pieni sanamäärä — sellaiset synonyymit, mitkä eivät missään nykyään sanan merkitykseen luettavissa seikoissa poikkea toisistaan, s.o. käsitteelliseltä sisällykseltään, sivu- l. rinnakkaismerkitykseltään sekä tunnesisällykseltään². Tällaisia synonyymejä seuraavassa nimitän täydellisiksi synonyymeiksi.

Pohjan niille käsityksille, joita nykyisin meillä synonyymeistä yleensä on, muodostanevat ne teoriat, joita HERMANN PAUL on esittänyt³. Hänen mukaansa syntyy yhtä mittaa samaa merkitsevien sanojen moninaisuutta, kuten myös samaa merkitsevien muotojen ja konstruktioiden. Mutta vaikka näin tapahtuu, mainittujen sanojen runsaus ei voi kauan säilyä. Niitä syrjäytyy joko täydelleen kadoten tai siten, että niiden välille muodostuu merkityseroja. Ja tämä taasen johtuu siitä, että kieli ei suosi ylellisyyttä. Niin Paul väittää tavallisesta yleiskielestä. Kansanomaiseen puheeseen nähden hän tekee varauksen: siinä on otettava huomioon taipumus voimakkaaseen, usein liioittelevaan, havainnolliseen ja kuvaanolliseen ilmaisutapaan.

II.

Niinä tekijöinä, jotka aiheuttavat samaamerkitsevien sanojen, synonyymien, esiintymisen kielessä, Paul mainitsee pari, mitkä täytyy muistaa myös kansanmurteessa tavattavia synonyymejä ratkaistaissa. Ensiksi: vieras sana otetaan, lainataan, ilmaukseksi käsitteelle, jolla on jo entinen; toiseksi: tapahtuu eri puolilta lähenevää merkityksen kehitystä.

Sellaisia synonyymipareja, ehkä -ryhmiäkin, joissa toinen (jokin) ilmaus on myöhäinen tai myöhäisempi laina, tapaa pitkäaikainen kerääjä varmaan monia murteestaan. Mutta tähän tuttuun ilmiöön en kuitenkaan paljoa kiinnitä huomiota. Mainitsen vain eräitä esimerkkejä, jotka ovat erikoisia Suomen itäisille murteille. Niissähän tapaa varsinkin venäläisperäisten, mutta myöskin läntistä alkuperää olevien murteesta toiseen

¹ Betydningslaere, Kristiania (1920), s. 43, alaviitta.

² Ks. K. O. ERDMANN, Die Bedeutung des Wortes, 3. painos. Leipzig 1922, s. 106; WALTER O. STRENG, Sanain merkityksen muuttuminen, Porvoo 1925, s. 11.

³ Prinzipien der Sprachgeschichte, 5. p., Halle, 1920, ss. 251—254.

kulkeutuneiden lainasanojen törmäyksiä joko keskenään tai kotoisten kera. Olen Kiihtelysvaaralla pannut merkille esim. seuraavat tähän kuuluvat tapaukset. Kotitekoisen oluen l. sahdin nimenä vanhan polven nuoruudessa yksinomaisesti on ollut *vuassa* (< ven. *квасъ*). Sen rinnalle oli sitten ilmautunut *sahti* (vrt. ruotsin *saft*). Nykyään tämä on valtias ja vain joskus enää *vuassa* sanaa käytetään. — 'Miniä, talon nuori emäntä' käsitteellä on aikaisemmin ollut yleisesti ilmauksena *neveskä* (< ven. *невъстка*). Tätä harvoin kuulee, sen sijalla ovat *miññi*, *miññi(n)*, *minikki*, *minikko*. Parasta aikaa — käsittääkseni — jokseenkin tasa-vertaisina synonyymeinä esiintyvät seuraavat: *hiilkuitsa* 'hiilimiilu' (vrt. ven. *куча*) — *hiimälu*; *hamutat* 'länkien pehmikkeet' (vrt. ven. *хомуто* 'länget') — *löösät* 'id.' (edell. vanh.); *pottukset* — *mäkiuöt*; *mältö(k)* — *tirppö(k)* (< ven. *мерпльто*), esim. *mältähän se kühhähäk keittäev va? ei jäähättäk*; *eiähän köira malla? ?uļuvomata? ?ollak kun üksinnäh heitettäm pakas-üöhön*; (Muudan vastanainut halaillee ihmisissäkin vaimoansa.) *se ei tirpan nīm paljo jotta saillō ehkies*; *ei päs se tirppañna koko päivvē ollas satamatak*.

Näytteeksi siitä, millä tavalla lainaus murteesta toiseen saatetaan suorittaa, mainittakoon seuraavaa. Tukkitöiden ja -työläisten mukana on Kiihtelysvaarallekin monia sanoja todettavasti tullut jo olemassa olleiden rinnalle. Tuttua lienee, että *näre(k)* on syrjäyttänyt *kūsen* laajalti Itä-Suomessa. Tasa-arvoisina synonyymeinä tapaamme Kiihtelyksessä semmoiset metsätyötermit kuin *pakra* (< ven. *багоръ, -гра*), ja *haka* 'uittokeksi' (*haka* nuorempi sana), *sävppä*, *sikko* ja *lipppä*, mitkä kaikki tarkoittavat puuta sahalla kaadettaissa puun tyveen kannosta katkennutta kielekettä, *räkäpetäjä* ja *läskipetäjä* 'harva- ja isosyinen, nopeasti kasvanut, raskaspuinen mänty' (mahdollisesti jälkimmäinen tukkimiesten mukana kulkeutunut).

Paulin mainitsema eri puolilta lähenevä merkityksen kehitys on selitettävä tapahtuvaksi tietenkin niitä ratoja pitkin, joita myöten Paulin mukaan merkityksen muutos yleensä tapahtuu: merkitys supistuu, laajenee, tapahtuu assosiatiiivisia siirtymisiä jne.¹ Koetan valaista tätä muutamilla omilla esimerkeilläni, joiden soveltuminen tähän kohtaan ei suinkaan tarvitse olla ehdoton.

'Eroa, eroavaisuutta' ilmaistaan Kiihtelysvaaralla ainakin seuraavilla sanoilla: *ero*, *väl*, *limi*, *jama* ja *raja*. Esim.

ero: *erohan se om miehellä ja miehellä; se on nīn sūr ero kun üöllä ja päivvällä;*

¹ Ks. PAUL, emt. kpl. Wandel der Wortbedeutung.

väl ~ *väli*: *välhän se ov vitalla viännetüllä, väli viäntämättömällä; (piimästä) sillä müikkellä (= happamalla) ov väl, se tõinen tullõ ja läjttä se tullõ kimpeläm müikketa* (vrt. *väl* sellaisissa kuin *seiväsväl, vitasväl*).

limi: (Niittomiesten viikatteen käytöstä...) *sinä se on iso limi; nällä (veljeksillä) on iso limi jos on tõinen tahit tõinen tekemässä* (vrt. *limi* 'hieno, suora kiven rako, kiven syy', *lüihel limi* 'luiden sauma').

jama: (Miehet arvioivat pässin painoa. Syntyi iso ero) *küllä sinä iso jama herkes* (vrt. *jama* 'kahden verkon tai verkonlaidan liitos-, yhtymäkohta esim. nuotassa', *äijjaj jama* 'aitojen yhtymäkohta, esim. naapurusten aitaosien samalla suoralla').

raja: (Tehdäänkö vastasyntyneelle kylvetettävälle lapselle erikoinen vasta? Vaimo:) *enempihän se raja piettäjä jotta ollap puhas lapsellen* (vrt. *raja* 'raja')

Tässä sanasarjassa ilmeisesti on todettavissa lähenevää merkityksen kehitystä. Alkuaan konkreettisia, joskin läheisessä assosiaatiosuhteessa keskenään olevia sanoja voidaan nyt käyttää suunnilleen samassa abstraktisessa merkitysfunktiossa 'ero'. Paulin teoriaan turvautuen: tulos on ehkä seuraus merkitysten laajenemisesta. Vielä ei ole kuitenkaan päästy siihen, että edes yksi täydellisten synonyymien pari olisi syntynyt. Ilmaukset poikkeavat toisistaan siinä, että muut paitsi *ero* sana esiintyvät vielä niin sanoakseni sivumerkityksissään. Mutta olettakaamme, että esim. *limi* sanan sellaiset merkitykset kuin 'hieno, suora kivenrako, kiven syy' ja 'luiden sauma' jostakin syystä häviäisivät. Silloin *limi* jäädessään elämään yksistään merkityksessä 'ero' voisi *ero* sanan kera muodostaa todellisten synonyymien parin (vrt. jäljempänä *rutnikka* sanaa ryhmässä *läjä*).

Murteessamme esiintyvät täydellisinä synonyymeinä nykyään 'sytyttämistä' merkitsevät ilmaukset *rikittäk* ja *sütüttek*, esim: (Kuivasta kaskesta) *ei siihen tarvinna kun tulen rikitti, se män paloks; van sitä (valopärettä) piti tihhēsēm müistör rikittäk; piittä üññin tulta rikittäk; piittä üññin tulta sütüttek; sütütäppäs tuota üññi*. Ei ole ensinkään mahdotonta, että alkuaan sanat ovat olleet murteessakin eri merkitystehtävissä. Kenties rikittäminen ensiksi tarkoitti yksinömaan sitä avotulen tekemistä, mikä suoritettiin tuluksilla taulan, rikkikupin ja rikin avulla. Sytyttämistä tuluksien aikaisessa tulitaloudessa suoritettiin toisellakin tavalla. Aamulla emäntä lieteen teki valkean siten, että hän hämäytti liedoksen tuhkaa ja puhui siitä sytykkeisiin, ja pian sen jälkeen joku juoksi tuvasta pihan poikki palava päretorvi kädessä ja sytytti sillä kodan haudepadan alla puut. Ehkä tämmöisestä avotulen teosta käytettiin verbiä *sütüttek*. Näiden eri funktioissa alkuaan mahdollisesti olleiden läheisten sanojen

kesken saattoi sitten tapahtua — sanokaamme — merkityksen laajeneminen toisen sanan alueelle jostakin syystä. Näin muodostui ennen pitkää synonyymipari. Tietysti se on voinut syntyä toisiakin teitä. esim. lainauksen vuoksi.

Edelleen yrittäisin *latti* ja *silta* sanoihin, jotka kai paikoin ovat täydellisiä synonyymejä kielessä, soveltaa mainituntapaista selitystä. Ne esiintyvät nykyään Kiihtelysvaaralla seuraavasti: *silta* 'permanto, lattia', esim. *rihen silta, huonnessa on sillat, tuvan silto ei öök kühättäkkäm* (= yritettykään) *mualatak, sillan alla, sillan alus* (ei: *lattin alus*), *silta happaännō kun āžna vettä lossaitān; latti: kōira kiārüssā lattilla* (ei: *sillalla*) *nakottā, sūleksīr rōikuttā lattit* (ei: *sillat*) *tāūtēn, vierräžta tul ja latti* (ei: *silta*) *on tuon sivo¹ner roska¹nen; lattian pyyhkiminen on lattil luttūmista, alaruvetal lattita lakase¹mān.*

Sanat ovat mielestäni esiintyneet, niinkuin osittain vieläkin, eri funktioissa, suunnilleen samansuhteisessa kuin *matto* ja *laki* murteessa ovat. *matto* on huoneen välikatto, mutta *laki* maton alapuoli varsinkin alhaalta katsottuna, esim. *ens vīkollahan se on se tual lāj ripsuminen, ne ol ennen tual lāj ihan täännā tupakkō* (vrt. *sūleksīr rōikuttā lattit tāūtēn*).

Näin läheisessä assosiatiiivisessa yhteydessä olevat ilmaukset saattavat aluksi työntyä toistensa merkitysalueiden jollekin osalle ja siitä laajeta täydellisesti toistensa funktioihin. Niinpä olen kuullut: *tuvan silto pestin* aivan samoin kuin *eikō maltō pūihitāk*.

III.

Synonyymejä tarkastettaissa on otettava huomioon eräät kansankielen ja -murteiden primitiiviset piirteet.

Tunnettuahan on, että luonnonkansojen sanavarastot erältä puoliltaan ovat erinomaisen runsaat.¹ Niillä tavataan mitä tarkimmat ja yksityiskohtaisimmat ilmaukset olioille ja esineille, mitkä jotenkin ovat tärkeitä niiden elämänpöyrissä. Tunnettuna esimerkkinä mainittakoon, että lappalaisilla on erikoisilmaukset 1-, 2-, 3-, 4-, 5-, 6- ja 7-vuotisille poroille, lumenpiirissä kaksikymmentä ilmausta jäälle, yksitoista kylmälle, 41 erimuotoiselle lumelle jne.

Meikälaisissä kansanmurteissa on jossain määrin varmaan havaittavissa samanlaista 'alkukantaisuutta' yleiskieleen verraten. Esimerkkeinä niiden tarkkuudesta ja yksityiskohtaisuudesta voisin mainita Kiihtelyksestä seuraavat sanaparit ja -ryhmät. Yleiskielen 'lumikinos' käsite jakau-

¹ L. LÉVY-BRUHL, *Das Denken der Naturvölker*, 2. p., ss. 146—148; G. LANDTMAN, *Varhaisin kulttuuri*. s. 20.

tuu murteessa niin sanoakseni kahtia. *kinos* on tuulella, varsinkin kevät-puolella syntynyt kovaluminen nietos, esim. *on niñ kovat kinokset jotta lapsi ei upota? ?ühtäk; nietos* taas on pehmeäluminen nietos, esim. *lapset ne aina nietoksessa rüppö*. — Edelleen verrattakoon *purku* ja *tüisku* sanoja: *purku* 'tuulella tuleva kova lumisade'; *tüisku* 'talvinen, tuulinen sää, jolloin lumi juoksee ja tupruaa, mutta ei aina sada lunta'. — 'Sokenemista' on murteemme mukaan niin ikään kahdenlaista. *hüijjeta[k]* verbin muodoilla ilmaistaan sokenemista, mikä tapahtuu niin, että silmät näyttävät terveiltä vielä sokeanakin (*suap ollas silimät piässä kun tarpomem porkat eikä niäm mittäk*). Esim. jolta kaihi on näön vienyt, *siltä on silimät hüijjenna*. Mutta kun silmä loukkaannuttuaan tai näkyvän sairauden takia sokenee, se *sokiijä*; esim. *se sokiijä uppusokkëks*. — Ohra- ja kaurakuhilaita tehdään kolmenlaisia sääsuhteiden mukaan. Hyvillä ilmoilla ne kootaan niin, että yksi lyhde on kantana, neljä sivuilla ja kuudes hattuna. Sateisilla säillä kuhilastetaan joko siten, että edellisestä hattu jätetään pois, tai niin, että neljä lyhdettä pannaan latvoista vastakkain (siis ilman kantaa ja hattua). Näillä kuhilasmuodoilla on murteessa eri nimet: kuusilyhteinen *viisikko*, viisilyhteinen *nökkö* ja nelilyhteinen *kökkö*.

Tämmöinen erikoinen yksityiskohtaisuus ja tarkkuus saattaa kielestä kadota. Se voi tapahtua jollakin käsitealalla siitä syystä, että mielenkiinto siihen piiriin olosuhteiden muuttuessa pienenee. Mutta se voi kohdistua koko käsitemaailmaan siten, että kehittyneempi, abstraktisempi ajattelu pääsee vaikuttamaan. Käsitetään yhdeksi se, mikä 'primitiivisemmillä' asteilla tajutaan useammaksi. Täten käsitteiden yhtyessä niiden ilmaukset saattavat ainakin aluksi jäädä elämään ehkä juuri useammin synonyymeinä. Tällainen mahdollisuus voi olla olemassa.

Viime aikoina synonyymejä erikoisesti tarkastellessani kokeillen kyse-
lin mainittujen sanojen eroja pareittain. Nuoremmat murteenpuhujat eivät *kinoksen* ja *nietoksen* eroa tienneet, vaan samastivat ne, siitä huolimatta, että itse käyttävät milloin toista, milloin toista. (Verrattakoon myös Lönnotin mainitsemia selityksiä *kinos* 'snödrifva', k. on sisältä onsi-mainen, päältä kiinni; lumikinoksin; myrsky ajaa lumen kinoksiin; *nietos* 'snödrifva'.) Olisiko tässä juuri kyseessä mainitunlainen primitiivisyyden häviäminen? Joka tapauksessa kinoksen ja nietoksen merkitys ihmisen taloudessa on pienennyt kyläkujia muodostaneiden aitojen hävitessä, tieolojen ja kulkuneuvojen paratessa. Tässä kohden on otettava huomioon myöskin sellainen mahdollisuus, että nuoremmilla murreyhteisön jäsenillä käsitteiden ja niiden ilmausten tarkkuus ei ole vielä kehittynyt edes keskin-kertaisen murteentaitajan tarkkuustasolle.

Kökkö, nökkö ja *viisikko* sanaryhmässä taas on tapahtunut sellainen

muutos, että *nökkö* ja *kökkö* merkitsevät ohra- tai kaurakuhilasta yleensä, olipa se neli-, viisi- tai kuusilyhteinen.

Erästä toisesta alkukantaisesta piirteestä, mistä jälkiä meikälaisissä kansanmurteissa tavataan ja minkä katoaminen kehittyneen ajattelun vaikutuksesta niin ikään saattaa synnyttää synonyymejä, on minulle kirjallisesti huomauttanut tri Lauri Hakulinen. Messukylän murteessa sanotaan astiaa, mikä on suusta leveämpi kuin pohjasta, *ällöksi* (adj.), mutta hametta, mikä on liepeestä leveämpi, *liekoksi*. Tässä on primitiivistä se, että »ilmiötä, joka abstraktisempaan ajatteluun tottuneella tasolla käsitetään yhdeksi, ilmaistaan useilla eri termeillä, sen mukaan mihin konkreettisiin esineisiin käsite liittyy».¹ Tällaisissa tapauksissa juuri abstraktisen ajattelun kehityessä ja käsitteiden yhtyessä ilmausten jäädessä elämään mielletulokkaan merkkeinä saattaa täydellisiä synonyymejä esiintyä. Siitä onkin tri Hakulisen mukaan Sanakirjasäätiön arkistossa tiedonantoja. Mutta omiin esimerkkeihini palaan toisessa yhteydessä.

IV.

Ennen kuin siirryn suurempien ryhmien tarkasteluun, on muistettava vielä eräänlaiset synonyymit. Pientä ohra- tai kaurakekoa, mikä tehdään viljelysmaalle ilmakeivasta viljasta, lyhteistä, milloin kaikkia ei saada heti riikkeen tai muuten korjatuksi, eli ns. käsikekoa nimitetään Kiihtelyksessä substantiiveilla *kuappuna*, *puakkuna*, *nuappuna* ja *nuappu*. Näistä kahdella on eri etymologiansa: *kuappuna* < ven. *копна* 'keko; kuhilas (jossa on 52—80 sidointa)'; *nuappu* < ven. *снопъ*, 'sidoin, sitoma, lyhde'. Mutta *puakkuna* ja *nuappuna* ovat syntyneet eräiden kielen ilmiöiden vaikutuksesta. *puakkuna* on *kuappuna* sanan takaheittonen muoto. Kontaminaatiomuodoksi selittäisin sanan *nuappuna* < *nuappu* + *kuappuna*. Tietenkin tällaiset ilmaukset joutuvat kielen elämässä samanlaisten kohtaloiden alaisiksi kuin millä muulla tavalla tahansa syntyneet synonyymit.

Kuitenkin edellä esitettyjen selitystapojen avulla voidaan ymmärtää täysin ja todellisia syitä myöten vain osa murteissa synonyymisinä ja synonyymisluonteisina esiintyvistä sanoista.

V.

'Suuri, iso' käsite ilmaistaan murteessamme ainakin sanoilla *suur(i)* ~ *sūr(i)*, *iso*, *juļuma*, *äkkē*, (*iso*) *ilimato*⁽ⁿ⁾, *täivällinen*, *ukko*, *emä*.

¹ Vrt. LÉVY-BRUHL, mts. s. 142—143.

suur(i) ~ sūr(i): *èihän ne òù? ?immèisetkāk ùhelläžssī kàžkki, sit om pienemp̄ēhis sūrem̄p̄ōhik; nīhhän ne om metässä puūtīk, sit on sūrem̄p̄ōhik pienemp̄ēhik; (Kaisa on nuorena ollut hyvä viljanleikkaaja, vaikka on pienikokoinen:) èihän sīnā neñnēsäv vetännā èilen syuremmatkāk, sàžhan ne sīäpuolesas (= vastuksensa) sūremmattik; sit ol ennen asukasta talolòžssa ihan sūret jòukot; müöpä tehtin sūrri lūhlētā jären, ne oll̄ij jären sūrri.*

iso: (Pikkutyttö sailapikkaat. Jonkun mielestä tyttö aivan kuin kasvoi. Äitinsä:) *isoks se tyl pilkä hōtkū; om meillä hūrri kuv vuan iso kissa hävis (poikanen on jäljellä); müo isoja lūhlētā tehär rummāutettin; èi se siemenessä issō lōuko¹sta (= vahinkoa) tehñn nāurr̄ñ kũlũvũ.*

jalo: *minā jo aloñ ollap p̄ikana vāžka en olluk kovij jalo; (koiranpenusta) se kun on vasta tehtū hūhtikũl lopulla, èihän se òuk kovij jalo, emä pikkinen; èi kovij jaloja òñ nuo nāreppūt (metsänarvostelija); olim minā tok vāhā jalompi (kuin eräs toinen) kun āžkap̄ijjaks ato¹r ruvetak.*

jułuma: *sillon (ennen vanhaan) èi ollun nītā jułumm̄i ja koñmēitā hevo¹ssī kun nīllā kākũpuntilāžsilla; ne ruato nīj jułuman̄ kasken, sil èi òù? ?iärtā èikā viertā; òikk̄ej jułuma pieles.*

ākķē: (talon väki tulee naapurikylästä kesteistä . . .) *siel ol ihan ākk̄ēt p̄ijot; (miesten malmilautta . . .) se nūt ol nīn sūr kun kàžkk̄en ākk̄ēil lojja; (erään hupsun suuresta hatusta:) se hattu ol kun se kàžken ākk̄ēin saitt̄v- varjō.*

(*iso*) *ijimato¹(n):* *sillā (miehellä) ol iso ijimatom pelto veh̄ē; meillä iso ijimatov valakē vuosikas p̄assi ol; iso ijimatol lājā; ennen sitä (uunipaistia) pant̄in ihan ijimattomat p̄älliset.*

tāžvällinen: *tāžvällisem p̄ñ kēitti nītā potakōita; tāžvällinen iso patā rāhjōtti k̄ivv̄im piälā (keittokodassa); (omenakasasta:) se ol ihan tāžvällinel lājā; tāžvällinen̄ konttivasur rümā.*

emä: *òikk̄ēn emā lehmā; emā ruko 'oikein iso ruko'.*

ukko: *on sīnā āžvan ukko kuorma; ol sīnā ukko petājā; sīn on ihan ukko pieles; ukko takka.*

Tähän sanaryhmään kuuluvat sanat eivät kaikki ole keskenään täydellisiä synonyymejä. Mikä eroaa muista sivu- I. rinnakkaismerkityksensä, mikä toisesta ehkä tunnesisällyksensä puolesta. Käyttökenttä on toisilla erilainen kuin toisilla. Mutta mielenkiintoinen on kuitenkin noiden ensi silmäyksellä toisilleen vieraiden sanojen merkitysfunktioiden läheisyys, jopa monesti samaisuuskin. Jos turvaudumme edellämäinnettuihin synonyymien synnyn selityksiin, saatamme osittain ymmärtää ilmiön, jos otamme huomioon vain *iso ijimato¹(n) ~ ijimato¹(n), tāžvälline(n)* ja ehkä *emä* sekä *ukko* sanat. Kielimestarini mainitsivat, että *tāžvällinen* tavallisesti liittyy tiettyihin konkreettisiin käsitteihin; eri astioihin,

varsinkin pataan, sekä läjään. Todennäköisesti taasen adjektiivi (*iso*) *ijimato*ⁱ(n) on tavattu alkuaan vain sellaisten substantiivien määräyksenä kuin *pelto*, *kaski*, *suo* (*ijimato*ⁱn = 'rannaton, ääretön?'). *emä* ja *ukko* liittyvät 'suuren' merkityksessä murteessa taasen sellaisiin sanoihin kuin *ruko*, *pieles*, *takka*, *kuorma*.

Mainituista taikkapa vain mainitunlaisista suppea-alaisista tehtävistä sanojen merkitykset ovat saattaneet »laajentua» — Paulin termiä edelleen käyttäkseni —, niin että voidaan nyt puhua *isosta ijimattomasta pässistä*, *ijimattomasta läjästä* jne.

Mutta mikä on ollut varsinaisena syynä näiden merkitysten laajenemiseen alueelle, jolla varmaan on jo ollut ilmauksia perinnäisessä kielessä (*suuri*, *iso*)? Kuvastuisiko esimerkeistä jonkinlainen primitiivisen yksityiskohtaisuuden katoaminen? Eräs mahdollinen syy on vielä. Mutta siihen puutemme myöhemmin.

Entä *äkkē* ja *juļuma*? Nämä tapaamme murteessa, paitsi 'suuren', eräissä rinnakkaismerkityksissä. Esim. *kesä* *äkkē* 'kesäkuuma', *on nūt viheššä äkkētä* 'kuumuutta', *vihan* *äkkē* 'vihainen', *äkkēššä*(n) 'vihoisaan', *äkkē alunaves* 'väkevä alunavesi'; *juļuma* 'vihaluontoinen', esim. hevonen on *juļuma väjčka söisi*? *immēššē*; vrt. *juļumistellak*: *se ei oššōj juļumistellak kellä oh hüvä luonnek*.

Huolimatta siitä, että *jalo* sanan merkitystä 'suuri' on pidetty alkuperäisenä ja että sana murteessa siinä merkityksessä ei esiinny niin tunnepitoisena kuin *äkkē* ja *juļuma* — olen tavannut sen vain sellaisissa kieltolauseissa kuin *ei se oäk kovij jalo* —, voi sen rinnastaminen niihin kuitenkin tulla kysymykseen. *jalo* sanasta olen nim. merkinnyt myös seuraavat tiedot: *jalo* 'paha, häijy', *töinen ei töisellen tietä anna?* *?eikä eistä lähen ne on nīj jaloja* (naapuruksista); *se kun ol ollun nīj jaloluonto¹nen se väjmosas se ol pelon alla* (miehen) *pitäñnä ollam müöläsäk*; kun on oikein kova pakkaneen tai vesisade, silloin on *jalo ijima*: (sataa kovasti) *että tūō kehlon nāj jalolla ijimalla lähtēk*.

Otaksuttavasti *juļuma* ja *äkkē* sanojen merkitys 'suuri' (oikein suuri) on myöhäinen. Mutta miten ne ovat joutuneet sitä merkitsemään? Aina-kin meikäläisen ajatustavan mukaan on vaikea käsittää suoraa assosiaatioyhteyttä 'suuren' ja toisaalta 'pahan, kiukkuisen, vihaisen' mielteiden välillä. Ehkä alkukantaisessa ajattelussa on ollut toisin, tai ehkä jotkin väliasteet selittävät. Kuitenkin voimme, vaikkei näin olisi, eräaseen toiseen, todennäköisempään teoriaan turvautuen nuo suhteet ymmärtää.

Kiihtelysvaaran murteessa on seuraavat 'läjän l. kasan' nimitykset: *lajā*, *kasa*, *rijo*, *ruľūikka*, *tuņkijo* ja *nietijo*. Mutta tarkemmin näitä esi-

merkkien valossa huomioitaessa havaitaan, että sanat esiintyvät kahdessa rinnakkaismerkityksessä. Ensiksi esim. sana *läjä* tarkoittaa jonkinlaista kokomuodostelmaa, -rakennelmaa: *äijäsläjä*; toiseksi sillä ilmaistaan määrää: *semmoⁱnel läjä äijjaksⁱ*.

Esimerkkejä:

a. 'kokomuodostelma, -rakennelma':

läjä: *risuläjä, heinäläjä, ran^hkaläjät, püläjä, juväläjä; mako^vvat kun sijat läjässä; luntäl lapset kantä läj^hin;*

kasa: *puukasa, äijjaskasa; tukit pännän kaššöin; tuolla eukkokasa seššö tien süssa;*

rijo: (Vierotorovion teosta) *pitkä pūrijo teh^hin*; (perunoista) *ne ol mätettä sa^mmār rijjöh hüväsäh huonosak (= hyvät ja huonot).*

b. määrää ilmaisevana:

läjä: *küllä sitä tähäm pūttūin so^ppī sientä väkijä^hinen läjä;*

kasa: (Puuastiamestarilla on työhuoneessaan suuret läjät astioita.) *nūt öin jo tehär russanna tämmöⁱset kasat*; (Viime vuonna tuli perunoita kovasti.) *se ol iham pahan eillä se kasa mikä kasvo.*

rijo: (Nuotalla saaduista kaloista:) *on sⁱn olluj jo koko rijo kun on nⁱm monta källö; jos nuoltö^hiv vèittän sitä väkijä^hiner rijo tullö kallö*; (Isäntä ei syö enää.) *em minä süökkäk kum minä tuommoⁱser rijon söin nūita lettuja (= ohukaisia).*

rut^hikka: (Halonhakkaajasta:) *tänä päivänä on jo isot rut^hikat ha^hakö teh^hik* (halkoja ei ole pinottu); *tuolla k i h t e l ü s k a r k ä l l a o h ha^hakojä koko rut^hikka* (pinoissa pino pinon vieressä); *tämmöⁱnen kalarut^hikka puh^hkaš^hin ühtä küi^hi*; (Poika koiralle) *lei^hppē murenti isor rut^hikan.*

tun^hkijo: *sitähä^h jo pärettä suapi väkijä^hisen tun^hkijon ühestä böllistä (= pölkystä); sitähän tullö päistärtä isot tun^hkijot kun om paljo kästüttä; kaloja ov väkijä^hinen tun^hkijo.*

nietijo: (Eräässä talossa) *siel ol süret nietijot ha^vvü pihassa; ne (pojat) lumiharkkoja viältät töisi^hnnän semmoⁱset nietijot keskellem pihamuata*; (Pikkupoika kantoi puita) *semmoⁱsen nietijon kanto; iso nietijo tul^h hè^hnnē*; puhutaan myöskin *kalaniemijosta*.

Esimerkkien ja havaintojen pohjalla olen tullut siihen varmaan tulokseen, että 'kokomuodostelman' merkitystehtävässä käytetään vain ilmauksia *läjä*, *kasa* ja *rijo*. Sen sijaan määrää ilmaisevina esiintyvät paitsi näitä myös yleisesti *rut^hikka*, *tun^hkijo* ja *nietijo*.

Niin ikään varmana voidaan pitää, että *läjä*, *kasa* ja *rijo* nykyään murteessa ovat täydellisiä synonyymejä: ne eivät eroa toisistaan käsitesisällykseltään, rinnakkaismerkityksiltään eivätkä tunnesävyiltään. *rijo* ilmausta tapaa puheessa kuitenkin paljon harvemmin kuin *kasaa* ja *läjää*, vaikka

ainakin n. 40-vuotiaat murteenpuhujat sen yleisesti tuntevat ja sitä käytävätkin. Lönnrot ruotsintaa *rijo* sanan: 'hop af qvistar o. dyl. samlade vid rödjning av äng, ris, strå, sopor'. Sana on saattanut alkuaan olla jonkin 'kasan' (ehkä risukasan) erikoisilmaus, mutta sitten merkitys on ehkä laajentunut jostakin syystä yleensä 'läjäksi'. Onko tämä tapahtunut murrealueellamme? Sitä on vaikea vertailuaineiston puutteessa todeta. — *Kasa* ja *läjä* sanoista kielenoppaideni kanssa keskustellessani monet olivat sitä mieltä, että *kasa* olisi *vimmesempē* kieltä. Niin saattaa hyvinkin olla asian laita, vaikkei tällaisiin selityksiin aina ole luotettava.

Mielenkiintoisempi on se seikka, että määrää ilmaisevan 'läjän' merkityksessä tavataan — paitsi mainittua kolmea — lisäksi sellaiset kuin *rutniikka*, *tunĳijo* ja *nietijo*. Ovatko nämä keskenään täydellisiä synonyymejä? Eivät varmaan kaikille murreyhteisön jäsenille. Mutta kehitys näyttää parasta aikaa vievän siihen.

Aikaisemmin *rutniikka* ja *tunĳijo* ovat murteessamme merkinneet aivan erikoisia kasoja: *rutniikka* 'järvimalmikasa, mihin malminnostajat saaliinsa lautalla toivat, missä se mitattiin sekä tarkastettiin ja mihin se jätettiin' (< ven. *рудникъ* 'metalli-, vuorikaivos'); *tunĳijo*; 1. 'lantakasa, mikä eläinten sisällä ollessa syntyy läävän t. tallin lantaikkunan alle'; 2. 'kesanolle talvella tehty tunkio, mikä alkukesällä hajoitetaan pellon voimaksi': *mutatunĳijo*, *sontatunĳijo*, vrt. *rikkatunĳijo*.

Tämmöiset erikoisnimitykset ovat siis tunkeutuneet erääseen uuteen, määrää ilmaisevan kasan merkitysfunktioon, jossa kuitenkin ovat toimineet ja toimivat muutkin ilmaukset: *läjä*, *kasa* ja *rijo*. Ja vain tähän, eivätkä läheisen 'kokorakennelman'. Tähän täytyy tietysti olla aivan erikoinen syy.

rutniikka, *tunĳijo* ja *nietijo* sanojen synonyymisyydestä olen tehnyt seuraavanlaisia havaintoja. Noin 40—50 vuotta on kulunut siitä, kun järvimalmia seutukunnalla nostettiin. Otaksuisi siis, ettei nuoremmalla polvella ole mitään käsitystä *rutniikka* sanan alkumerkityksestä. Ja niin onkin asian laita. Olen monelta kokeillen kysellyt. Kun siis ainakin vanhoilla malminnostajilla, joita Kiihtelyksessä vielä eräitä on, sanaan 'määrää ilmaisevan kasan' merkityksessä liittyy rinnakkaismerkitys, niin nuorella polvella tätä ei enää ole. Sana on kumminkin merkityksen muutoksen vuoksi reippaana jäänyt elämään, vaikka malmin nostosta on vain kuolevia muistoja. Nuoren polven kielessä siis jo *rutniikka* esiintyy täydellisenä synonyyminä *nietijo* sanan kanssa, johon ei tietääkseni myöskään enää mitään sivumerkitystä liity.

20—30-vuotialta olen yht'äkkiä myöskin kysynyt, mikä *tunĳijo* on. He ovat selittäneet sen säännöllisesti 'läjäksi'. Sanan yleismerkityksenä

heillä on siis 'läjä'. Vanhemmilla varmaan sanan erikoismerkitys on yleismerkityksenä ja 'läjän' merkitys rinnakkaismerkityksenä.

'Halua' ilmaisevia sanoja Kiihtelysvaaralla ovat mm. *mielteko*, *halu*, *rökkö*, *häkä*, *kütö*, *polte(k)*, *hïmosti*, *hittara*. Esimerkkejä:

mielteko: *küllä se om mielteko kum piitä tiösä? ?iärestä lählek* (kortinpeiluuseen); *ëkä nïtä* (tupakan kukkia) *poltap pirukkäk kun syuressa tupakam mieltëussa*; *oikën näläkä tullö*, *hëinäm mieltëussa näpsï* (hevonen jäkälää).

halu: *ëi sitä tüöhön ös semmoista hallu kuj joutavam pelim piitön* (= kujeiluun).

rökkö: (Poika toisessa kylässä haluaa käydä . . .) *sil on semmo^oner rökkö sinnej jotta . . . ; sil on oma rökkösäv vuam männäk*; (pojan matka meni turhaan. Mutta oma syy oli:) *oma rökkösä? ?ol* (mennä asialle).

häkä: (Tytöllä oli kova halu tavata sulhastaan.) *sillen tyl semmo^oneh häkä jotta läks kesken kipušen kirën*; *sil on äjka häkä oitö? ?üs mies*; *on tok silläh häkä männäk*.

kütö: (pojasta) *on sillä nüt kütö ëi asetum millän, hökkevä (= hokee) vuam sitä lähösäk*; (pikkupojat paukuttelevat kalojen uimarakkoja . . .) *niätsej kun nil on semmo^onej kütö näita mäükkuja ratskuttamän*; (lapsista) *nillä on semmo^onej kütö tuonnem mäil laskün ulos*; *sittä rilläütöp (= pyrkiytyä) piitä mäöläsäk*; *on sillä kütö tuohon kortim pellüsën*.

polte(k): *sil ol semmo^onem poltej* (mennä) *jotta sitä ëi pitännä ëi pitäjäkkäk*.

hïmosti: *sillä on semmo^oneh hïmosti tovoim pellüsën* (tammipeliin); (Isä kertoo pojan tupakoimisesta: Jos salaa ottaa ja polttaa tupakkaa) *se pütü mühunnih hommän se varkäüvëh hïmosti*; *se kum mikä hïmosti kehen tullö*, *sit om piäsemättömässä päiväissän* (tupakanpolton johdosta).

hittara: (Kun tyttö juoksee kovin pojan perässä, sanotaan:) *on sinä hittara*, *piitä sem piästaj jälestä*; (Jos joku tekee omin päinsä, ottamatta huomioon toisten neuvoja, sanotaan:) *sillä on oma hittarasak*; *sillä kun on se oma hittarasan nïn se tekkö sen*; (Piiasta, joka kyliä juoksee:) *sïn on nüt semmo^onej juoksuhittara millonkahan se lähö* (s.o.: häviää hänestä).

Tässä ryhmässä meitä taasen kiinnostaa se, että usealta taholta on vetäytynyt toisilleen aika kaukaisilta tuntuvia ilmauksia samaa funktiota kohden. *rökkö* näyttää merkinneen myös kiimaa, vrt. *sika or rökö^ollän* 'kiimallaan', *rökkösika* 'kiimainen sika'. Tälle rinnakkainen tapaus on *häkä*. Sehän paikoitellen maassamme merkitsee 'kovaa halua', mutta myöskin 'kiimaa'. Kiiman merkitys tässä on kenties myöhäisempi.¹ Tunnettua on sekin, että 'kovaa halua' ilmaistaan usein kuvaannollisesti 'tulen,

¹ LAURI HAKULINEN, *Studia Fennica* 12, 144—.

polteen' tms. nimityksillä.¹ Mutta mitä ainakin *kütö* sanaan tulee, ei mielestäni ole kyseessä enää kuvaannollisuus. Sana on Kiihtelysvaaralla aivan yleisesti käytännössä 'halun' merkityksessä. Se näyttää esiintyvän lisäksi hyvin laajalla alueella (Iisalmi, Konginkangas). Mytologiseen käsitepiiriin kuuluviksi on katsottu sanat *hittara* ja *hīmosti*.² Miten ne ovat vetäytyneet merkitsemään halua? Olisiko niillä alkuaan ilmaistu niitä haluja ja himoja, joita maagilliset voimat synnyttävät ja joita esim. lempenasioissa — kuten tunnettua — aikaan saadaan?

Synonyymisluonteisina 'meteliä, metakkaa' merkitsevinä ilmauksina olen tavannut mm. sanat *metel*, *mettuŕ(i)*, *ötäkkä*, *kisa*, *ilīma*, joista useimmat esiintyvät vain *piitēk* verbin yhteydessä. Esimerkkejä:

metel(i): *lapset metelī piitāt*.

mettuŕ(i): (Juopunut tuli taloon . . .) *ilīman alākōs semmoista mettuŕri piitēk; siñnā? ŕūönā olivat tapellēt ja semmoista mettuŕri pitāññēt*.

ötäkkä: (Kaisa kertoi, miten nuoret saunassa viskoivat vedellä ja suovalla toisiaan.) *se ol semmoinen ötäkkä säünassa nuorella väillä, . . . nīm-pähän kuh hūtivat ja semmoista ötäkkē pitivät; myös humalaiset pitävät ötäkkē*.

kisa: (Eukot riitelivät) *eihän nillā ollu? ŕāžka kunnellakkāk kun semmoista kišsō pitivät; (Lapsista) piitāt semmoista kišsōsaj jotta ei pūsuh harakatāk katolla*.

ilīma: (Eräässä mökissä) *semmoista ilīmō piitāt jotta mualima karkūm männō* (s.o. tappelevat ja rähisevät); (Paaavo keppiä heristäen räyhäsi Kaisalle. Kaisa siitä.) *tā sittā hävitōn tullō minullen terjuñmāj (= rähisemään) ja semmoista ilīmō pitāññmān*.

Mainitut sanat *piitēk* verbin yhteydessä alkuaan ovat saattaneet herättää kuulijassa vaistomaisesti mielteitä joistakin erikoisista 'metakan' pidoista, s.o. niillä on voinut olla rinnakkaismerkityksiä. Meikäläisessä varmaan syntyy *kisa* ilmauksen kuullessamme mielle ehkä nuorison ilonpidosta (vrt. karj. *kišavoh mändih* 'tansseihin mentiin'³) tai *ilīma* sanan yhteydessä ankarasta myrskystä. Murteenpuhujalla sanoja käyttäissä tuskin sen tapaista on: *piitēk kišsōsak* ja *piitē? ilīmōsak* merkitsevät vain 'pitää meteliä'.

¹ HAKULINEN, Virittäjä 1933, s. 163;

² Ks. SETÄLÄ, Sanastaja 1929—1930 No. 7, s. 27. ja KALIMA, Virittäjä, 1913, ss. 94—95.

³ R. NIRVI: Suistamon keskusmurteen vokalismi, s. 41. (Suomi 5: 13).

Metelin miellepiirin läheisyyteen kuuluu semmoinen käsite kuin 'nurkkatanssit'. Kiihtelyksessä se ilmaistaan seuraavasti:

pessotat: (Työväen talolla) *siel ol pessotat olluk*;

peijjät: *nüttik kun savõtasta tulivat v a t a l a s s a pitivät semmoiset peijjät*; ennen *ei õn nïn tanssipèijjätä pitäñnët*;

peprut: *siel ol äjka peprut*;

ritvanat: *tekhän sitä nuorra ollessa miel käävöör ritvanõõssäk*;

õhkijäiset;

pülükkäjäiset;

Joitakin näiden sanojen etymologioita ja aikaisempia merkityksiä on ollut helppo saada selville.

pessota on laina venäjistä (*бесѣда* 'seura, iltama, tanssi-iltama').

ritvanat: vrt. ven. *нруданое*.

peijjät tunnetaan 'hautajaisten' merkityksessä maassamme yleensä. Mutta merkitys 'nurkkatanssit' ei ole silti kummallinen. АНТИ РYTKÖНЕН kertoo Maaningalta:¹ »Harvinaisuuden vuoksi voi vielä mainita, että parissa tietyssä tapauksessa hautajaispidot ovat päättyneet piirileikkiin». Kiihtelyksessä kuulin kerran sanottavan erään kyläkunnan asukkaista, jotka kaikki harjoittavat viinankeittoa ja juontia ja muutenkin kunnontonta elämää: *ne on samõ muahampañnisvääkkë* (= sakia). Hautajais-ilaisuus ei varmaan ole ollut niin vakava kuin nykyään eivätkä myöskään hautajaisvieraat niin arvokkaita.

õhkijäiset ovat merkinneet aikaisemmin 'yönvalvojaisia saunassa, jolloin liinoja ja pellavia puhdistettiin'; niihin kokoontui nuorta väkeä. Tällaisia õhkiäisiä ei enää toimeenpanna. Sana on yhdistettävä mainitunlaisia valvojaisia tarkoittaviin muiden murteiden sanoihin, sellaisiin kuin *õhkä* (Pohjois-Savo, Kaakkois-Häme), *ehkä* (Savonlinnan seutu), *ehä* (Kaakkois-Suomi), joista viimeksimainittu edustanee suhteellisesti alkuperäisintä äänneasua ja lienee etymologisesti yhdistettävä 'iltaa' merkitsevään *ehtoo* sanaan (levinneisyystiedot perustuvat maist. Toivo VUORELAN laatimaan karttaan, jota säilytetään SS:ssä; etymologiasta on huomauttanut tri Lauri Hakulinen).

pülükkäjäiset on ollut alkuaan jonkinlainen deskriptiivinen sana; verrattakoon *tanssip pülükkässõ* 'tanssia nytkyttää (sivustakatsojasta)'.

Paulin mukaisesti yllä olisi siis tapahtunut eri puolilta lähenevää merkityksen kehitystä. Nykyään nuoremman polven kielikannan mukaan sanoja on ainakin käsitteellisen sisällyksen ja rinnakkaismerkityksien puolesta vaikea toisistaan erottaa. Tunnepitoisuus on kaikissa laadultaan

¹ Savupirttien kansaa, s. 69.

samanlaista. Tunnevoimakkuus on eräissä erikoisen suuri (*pèijjät, peprut, öhkijäiset*; viimeksimainittu kai assosioituu verbiin *öhkää* 'ähkiä').

Mainitut viisi sanaryhmää riittäkööt esimerkeiksi siitä ilmiöstä, jonka varmaan jokainen pitempään kansankieltä tarkkaava henkilö huomaa, nimittäin, että muutamilla käsitteillä ja käsiteryhmillä näyttää olleen ja olevan kyky vetää läheisyyteensä eri tahoilta uusia ilmauksia ja muodostaa synonyymiluonteisia sanaryhmiä. Mutta ei kaikilla. Jo senkin tähden tuntuu riittämättömältä WUNDTin y.m. antama merkityksenmuutosten selitys, jonka avulla olisi ymmärrettävä noiden ilmausten siirtyminen aikaisemmasta funktiosta, nimittäin selitys, että merkityksen muutokset ovat tavallisten assosiaatiolakien seurauksia.¹ En ole tavannut esim. yhtään topografista käsitettä, jolla olisi sellainen kyky.

Helposti sen sijaan ymmärrämme mainitun ilmiön, jos otamme avuksemme SPERBERIN esittämän attraktioteorian.² Attraktiolla hän tarkoittaa affektipitoisen mielteen kykyä vetää eri puolilta kielellistä ainesta piiriinsä; hieman tarkemmin sanoen: sellaisen mielteen, jolla ei ole traditionaalisessa kielessä tunnevoimakkuudeltaan riittävää kielellistä ilmausta. Tämä veto saa aikaan sen, että varsinkin sanat, joilla on itsessään affektinen lataus ja siitä johtuva erikoinen ekspansiokyky, vetäytyvät ja työntyvät miellettä kohden. Tämä aiheuttaa rikkaan synonyymistön.

Yritän attraktioteoriaa soveltaa mainittuihin sanaryhmiin. 'Suuren' mielle on saattanut ja saattaa useissa tapauksissa esiintyä erikoisen tunnepitoisena, mikä meikäläisessäkin puheessa ilmenee lioitteluna. Sperberin mukaisesti silloin eivät — sanokaamme — sellaiset tavalliset ilmaukset kuin *sūr(i), iso* ole riittäneet tunnevoimakkuutensa vähyyden vuoksi. On syntynyt jonkinlainen kielellinen tyhjiö. Se on ollut täytettävä. Silloin affektipitoiset ja siksi ekspansiokykyiset ilmaukset, kuten *täivälline(n), ilimato(n), äkkē, juluma, emä, ukko* ovat vetäytyneet ja työntyneet tyhjiötä kohden (kenties ensin erikoisfunktioihin ja siitä yleismerkitykseen). Me kai olisimme täyttäneet sen ilmauksilla 'oikein suuri', 'kauhean suuri', 'hirveän iso' tms.

'Läjää, kasaa' ilmaisevien sanojen kohdalla ymmärsimme jotenkuten synonyymien *lajā, kasa* ja *rijo* synnyn. Mutta *rutūkka, tunkijo, niētijo* sanojen vetäytymistä erikoisfunktioista merkitsemään 'määrää ilmaisevaa läjää' emme käsittäneet. Varmaan tässäkin tapahtumassa on attraktiolla

¹ WUNDT, Völkerpsychologie II, Die Sprache, 1900, s. 580.

² HANS SPERBER, Einführung in die Bedeutungslehre, Bonn u. Leipzig 1923, s. 47.

osansa. Meidän on otettava huomioon, että epämääräisen kvantiteetin käsite usein suuruuden suhteen voimistuu ja on voimistunut vahvasti affektiiviseksi. Kun sellaista sitten pyrittiin ilmaisemaan niin, että kuulijakin olisi saatu vakuuttumaan, eivät kuluneet traditionaaliset ilmaukset olleet kyllin sopivia. Tarvittiin uusia. Sellaisten isojen erikoiskasojen kuin malmikasan ja sontatunkion ilmaukset kelpasivat. Karkeasti sanoen kyseessä on taasen ilmiö, joka ymmärretään liioitteluksi.

Meikäläisessä merkitysoipillisessa kirjallisuudessa on jo huomautettu, että sellainen käsitepiiri kuin 'kiihko, vimma, viha, kova halu, kiire, kiima' kielessä saattaa muodostaa attraktiokeskuksia.¹ Edellämainittu 'halua' merkitsevien sanojen ryhmä on siitä myös esimerkkinä. On epäilemätöntä, että puhuja on saanut 'erikoisen kovaa halua' ainakin alkuaan paremmin ilmaistuksi ja uskottavaksi tunnesävyisillä *rökkö, häkärä, kütö, polte(k)* tai varsinkin maagillisilla *hämösti* ja *hittara* kuin esim. perinteisellä *halu* sanalla.

Ei myöskään ole merkillistä siinä, että käsitteet 'kova meteli, metakka' ja 'nurkkatanssit' muodostavat attraktiokeskuksia. Tarkempiselittely lienee enää tarpeetonta.

Tämmöistä attraktion tietä nähdäkseni syntyy täydellisiä synonyymejä. Attraktiokeskuksen ympärille vetäytyneet ilmaukset — kuten jo monesti on mainittu — eroavat toisistaan usein aluksi rinnakkais- ja sivumerkityksiltään sekä tunnesisällykseltään. Mutta olemme tavanneet varmojakin esimerkkejä siitä, että sivu- t. rinnakkaismerkitys, mikä alkuaan on voinut olla sanan yleismerkityksenä, saattaa hävitä (*rutnikka, iimato'n, öhkijäiset*).

Minusta näyttää myöskin, että monessa tapauksessa, vaikka synonyymisluonteisilla sanoilla on affektipitoisuutensa, ollaan tekemisissä aika lailla täydellisten synonyymien kanssa. Mutta tunnesisällyys voi huuhtoutua myös pois ajan mukana, ja siten joudutaan täydellisiin synonyymeihin. Mainitsen pari esimerkkiä viimeksimainitusta ilmiöstä.

Kansan elämää seurattaessa huomaa helposti, miten vastuksellisia ja kiusallisia lapset ja lapsijoukot ahtaissa ja vaikeissa olosuhteissa eläville ihmisille ovat. Esim. jo siksi ei ole ensinkään ihmeteltävää, että lapsen ja lapsitalouden käsitepiiri kansankielessä esiintyy aika lailla affektipitoisena. Kiihtelysvaaralta olen mm. merkinnyt seuraavat 'lapsen' nimitykset: *laps(i), puoska, penska, pentu, sikjo ~ sikijö*. Esimerkkejä:

laps(i): lapset ol lapsi kuninkännik (sp.); se vanham miel on kul lapsem

¹ HAKULINEN, Virittäjä 1933, s. 300.

miel, sitä kun kahestik ol lassa immäinen; ne (pahasuiset) suattä väžkka mitä lasten kältam mäihkēk.

puoska: minum puoskana ollessa; pittääh hēijännip parkunnam piitēp puoskistāh huol; on nītā mēilä nītā puoski; puoskat jūrūvā; puoskille ommelliv vuan ükskertān (kuuvitusompeleet kenkiin).

penska: ei minun kēp penskana ollessa olluv vielä lūhtilōitā; se ol penskana lūstī kun tōišsīsas silimillen tūrkättin (putkella vettä); nūt eūlessä päivänä on kōijännā (= raahannut) (isä) penskat tuonnem m u s t i k k a v u a r r ā n; (emännästä ja lapsista) ei se antanna emäntä penskōisap pulkōijjas se turpāl lävväitti kämmenellä.

pentu: semmo⁴ nem pentukarja; (Uudella tulokkaalla) kulu pentu⁴jjā? olevam mökin tūus; eihän se pennu⁴lla dūn nīn allū eikä ümmärrüstā; minnekkā ne män ne pennut, kun ei näū? ?ei kūluk; (Kun jotakuta kohdellaan huonosti, hän sanoo . . .) dūrkos sitä minä mäkkā? ?emintimäm pentu; huorpennut 'äpäralapset'.

sikjo: sikjot müötāsāj juoksōt kūlillä; (Äiti toruu tatiä, joka kertoo lapsille paroista ja muista haltijoista:) müttē sinä nūilen sikjōilēn kehōt nūista huastellak.

Tämän synonyymisluonteisten sanojen ryhmän muodostumisen voimme ymmärtää attraktioselityksen avulla. Termi *lapsi* ei ole kyennyt täysin vastaamaan aina tunnesävyistä käsitettä 'lapsi', ja siksi tämä on vetänyt parempia ja ilmeikkäämpiä ilmauksia piiriinsä, aluksi — olettaakamme — sanat *puoska* ja *penska*, ja kun niistä 'kulumisen' vuoksi tunnepitoisuus on liiaksi vähentynyt, taasen uudet: *pentu* ja *sikjo*. Näihin nykyisin ei liity ainoastaan karkean halveksuva, voimakas affekti, vaan myöskin vahvat rinnakkaismerkitykset.

Mutta tarkoitukseni oli erikoisesti esittää sana *puoska*. Tähän ei yhdy mitään sivumerkitystä. Sen tunnepitoisuus on aikaisemmin saattanut olla suuri, mutta on — havainnoistani päättäen — huuhtoutunut jokseenkin vähiin, mikä on johtunut siitä, että sanaa on käytetty ja käytetään varsin paljon. Minusta on aina tuntunut, kun puheessa sen olen kuullut, että se on jokseenkin normaalin 'lapsi' käsitteen merkitysfunktion kantaja. Toisaalta taas tuntuu, että ilmaus *laps(i)* on saamassa jonkinlaisen juhlallisuuteen vivahtavan tunnesävyä.

Mainitsen vielä erään esimerkin, missä käsittääkseni voidaan osoittaa tunnepitoisuuden häviämistä ja synonyymien syntymistä sen vuoksi. Sana-ryhmä on niin ikään lapsitalouden alalta.

Semmoisen toimituksen kuin kätkyen liikuttamisen ilmaisemiseen käytetään seuraavia verbejä: *tūvūtō(k)*, *sōvūvūtō(k)*, *liekūtō(k)*, *rumpūtō(k)*. Esim.:

tüüviltõ(k); (Äiti kehoittaa toista lasta:) *piittä tüüviltõl lasta jotta ei hävväk; tüüvital lasta jotta ei hävväk; meijjähän näitä (lapsia) om pitännä tüüvitellak.*

souvvattõ(k); *souvvattõžtel lasta* (äiti käskää toisia lapsia); *r i k k a oteitän souvvattajaks* (heinänurmelle).

liekuttõ(k): *alti piittä liekuttõk; ei siunõsajõkõ makkõk, sitä piittä müötäsäl liekuttõk;*

rumpuittõ(k): *elä rumputan näl lujastik; elä sinä rumputan nñ kovastil lasta.*

Verbeihin *liekuttõ(k)* ja *rumpuittõ(k)* liittyy ilmeisesti affekti. Niitä näkyy käytettävän esim. silloin, kun ollaan tuudittamiseen ja sen yhteydessä lapseen kyllästyneitä. Rumputtamisen mielteeseen kuuluu sitä paitsi ankara heiluttaminen. Sen sijaan *tüüviltõ(k)* ja *souvvattõ(k)* ovat aivan normaalisia ilmauksia ja täydellisiä synonyymejä. Mutta ei ole ensinkään mahdotonta, että *souvvattõk* verbi on aikaisemmin ollut samaan tapaan tunnepitoinen kuin nykyään *liekuttõ(k)*. Sehän on varmaan vain soutaa verbin johdannainen; eikä ole mikään kumma, jos sellaisen yksitoikkoisen, raskaan tekemisen ilmaus on ollut affektiivinen ja siirtynyt toisen affektipitoisen mielteen ilmaukseksi. Tässä on tietenkin kysymys vanhasta asiasta.

VI.

Ylläolevanlaiselle attraktioilmiolle läheinen, mutta eräässä suhteessa vastakohtainen on muudan tuttu kielen ilmiö, ns. eufemismi. Attraktiossa ilmenee pyrkimys affektilta voimakkaampiin ilmauksiin, eufemismissa taasen mietoihin.

Eufemistisille tapauksille on erikoista se, että puhuja tietoisesti korvaa vahvalla affektilla latautuneen sanan ennen sen ilmaisemista toisella, jolla ei ole edellisen ominaisuuksia tai on niitä vain vähässä määrin. Tällä tavoin hän ei joudu loukkaamaan puhuteltavan joko yhteisöllisiä tai yksilöllisiä tunteita tai käsityksiä, mitkä saattavat perustua uskontoon, taikuteen, tapoihin yms. Näin syntyneet eufemistiset ilmaukset ovat siis jonkinlaisia kompromissituloksia: puhujalla on ilmaisemisen tarve, usein erikoisen voimakas, mutta ottaen huomioon kuulijan hän ei käytä arka-luonteisia normaali-ilmauksia, vaan puhuu verhoten, viittaillen, vieläpä vastakohdin, sanoin, jotka ovat mikäli mahdollista kuulijalle mieluisassa assosiaatiosuhteessa.¹

¹ HANS SPERBER, mt. s. 49—.

Tilapäisillä, yksilöllisilläkin eufemistisilla ilmauksilla on mahdollisuus päästä usuaaliseen asemaan. Kun nimittäin entisiä kieliyhteisön vastaa-
via sanoja paljon käytetään, ne eivät säilykään kunnollisina eufemis-
meina, vaan saavat samantapaisen voimakkaan tunnesävyä, kuin mikä
normaali-ilmauksella on. Tarvitaan taasen uusia, ja niiksi otetaan kärk-
käästi okkasionaalisestikin syntyneitä. Tässäkin siis paljastuu erään-
lainen attraktiomomentti, ja se juuri näyttää saavan aikaan useissa tapauk-
sissa erittäin rikkaan synonyymisluonteisten ja — minusta tuntuu —
joskus melkein täydellistenkin synonyymien synnyn.

Paholaisesta olen merkinnyt Kiihtelysvaaralla seuraavat nimitykset
piru: (Kun metsästä kuuluu outoa ääntä, sanotaan:) *piru pentuujär*
riävüttä.

hīs: aĵĵā se hīs hüvällāp pīru papīllāk.

kehno: (Jos metsästä kuuluu oudon linnun ääni, sanotaan) *siellä on*
kehno, siellä om pīrū riävüttämässä; tā p i ä v a t a l a kun on ahner rahhān
kuñ kehno siellün.

rümä: iter rümä; lählō se rümä ristitüstā iĵimal löülül lüömätäk.

rümähenki.

tihūlājinen: (Eräs akka) *pelekekävān kyūllū jos hänen tihūlājinev viepi.*

rietas: immēĵner rieltān apulājiseks rupevōvā.

rietas henki.

viärä mies: se ov viärām miehen töitä, ei immēĵinen öiva mänössä sem-
mošši töitä māt tekemān.

tuhattäutinen: eihän sitä (ammuttua luotia) tuhattäutinen öššöm minnev
vĵĵāk.

täutinen: ei nitä (lapsia) jaksap piitēt täutinenkĵā? ųihessä kohtik.

vihtahöusu.

vihtakinttu.

lūisuöhta: tuossahan se tullō se lūisuöhta vastān.

nokisiĵimä.

riepusiĵimä.

ite? ųierikka.

ristittä.

korvessa istuja: eihän nūita höusuja iĵikkĵp piitēk korvessa istujakkāk.

Näistä voimme affektipitoisena normaali-ilmauksena pitää esim. sanaa
piru. Sanalla tuskin on murteessakaan enää sitä vaikutusta kuulijaan kuin
ennen, vaikka nykyäänkin sen käyttäjä kyllä uhmaa hyviä tapoja. Ennen-
hän se on ollut semmoisen demonisen olion nimityksenä, joka ei ole ainoas-
taan kalastellut sieluparkoja, vaan joka todella konkreettisesti muodossa
on kiusannut ihmisiä, kummitellut ja vaivannut eläimiäkin. — On ymmär-

rettävää, ettei puhuja kuulijassa ole halunnut herättää tuota kammottavan tunnepitoista miellettä suoraan laukaisemalla yhtä tunnepitoisen ilmauksen, vaan on turvautunut kiertoteihin. Hän on saattanut käyttää nimitystä, jossa vain viitataan johonkin tuon olion erikoiseen, usein hullunkuriseen ominaisuuteen, jolloin ahdistavan tunteen rinnalle tulee »vapauttava huumori». Tämmöisiä Kiihtelysvaarallakin tavattavia nimityksiä ovat *vihtahöusu*, *vihtakinttu*, *luisuoha*, *nokisiimä*, *riepusiimä*, *korvessa istuja*. Tai puhuja käyttää vastakohtaista *ristittü*, mikä aiheuttaa niin ikään leikillisiä mielteitä. Tämmöiset sivumerkitykseltään humoristiset ilmaukset pystyvät varmaan kauimmin säilymään eufemistisinä. Mutta muuten alkuaan tällaiset ilmaukset paljon käytettyinä eivät viihdy sellaisinaan, vaan ennen pitkää saavat samanlaisen ja voimakkaankin tunnepitoisuuden. Niinpä käsittääkseni *tuhattäätinen* on alkuaan ollut suunnilleen samanlainen kuin esim. *vihtakinttu*. Mutta sitten se on saanut niin voimakkaan affektin, ettei edes sanan äänneasu ole pysynyt äänneläkien rajoissa, vaan on syntynyt sellainen rinnakkaismuoto kuin *tuhattäätinen tihäläinen*, *rämä*, *kehno* ja *hīs* ovat myöskin hyvin affektipitoisia. Kolme ensinmainittua ovat mielestäni melkein täydellisiä synonyymejä. *rämä* on voinut ajan kuluessa saada yhä vahvemman tunnesisällyksen; verrattakoon *rämä* 'isovatsainen olio'. Semmoiset mytologiset ilmaukset taas kuin *kehno* ja *hīs* ovat 'paholaisen' merkitykseen voineet tulla aikaisemmin mainitun attraktion tietä: on tarvittu voimakkaitakin sanoja.

Samaan tapaan selittyisivät ne monet kaikissa murteissa esiintyvät juopumustilan ja viinan nimitykset, joista suuri osa on leikillisiä, mutta siitä huolimatta eufemistisia.¹ Edelleen eräät ruumiinosien nimitykset ovat sellaisia. Esim. äiti saattaa antaa lapselleen *rintö*, *näññi*, *tiissi*, *neññe*, *niemekettä* tai *kèuhkõ*.

Usein on vaikeata ilman muuta sanoa, onko kyseessä eufemismin aiheuttama synonyymipari tai -ryhmä vai ei. Kiihtelysvaaralla on käärmeellä nimitykset *kiärme(k)* ja *mato* yleisesti. Mutta jos kysyy kielimestarilta, kumpaa ennen vanhaan käytettiin, saa vastaukseksi aina: *mato*. Tieto on kyllä oikea, ainakin osittain. Sanastaja tulee silloin ajatelleeksi, että *kiärme(k)* on uusi lainasana. Niinkin saattaa olla. Mutta *mato* voi olla myös vain entinen eufemistinen ilmaus, jota on käytetty affektipitoisen *kiärmek* sanan asemesta. Tämä tietysti sellaisena harvoin esiintyi puheessa. *kiärmek* ilmauksen nykyinen yleinen käyttö saattaa taas olla esim.

¹ Vrt. URHO TUOMOLA, Virittäjä 1935, s. 144; STRENG, Sanain merkityksen muuttaminen, s. 126.

koulun vaikutusta. Suistamalla aikoinani tein saman huomion: *mado* ja *kiärms* esiintyivät rinnakkain, ja mestarit sanoivat edellistä käytetyn ennen. Viimeksimainitun äänteellinen asu (-*is*) mielestäni todistaa,¹ että kyseessä on siellä vanhaa perua oleva sana, jota vahvan tunnesävynsä takia harvoin käytettiin, mutta joka silti, kuten useimmin tällaisissa tapauksissa, ei kadonnut kielestä.

Niin ikään murteessa ovat synonyymisuhteisina sanat *vef* ja *leppä* 'veri'. Jos kysyy vanhuksilta, kumpi ennen puheessa esiintyi, niin vastaus on selvä: *leppä*. Sanastossani ovat tästä esimerkkeinä: *paññan sitä leppän suollöhik* (verta otettaissa); *äzka eläväl leppä oh hüvin arka hütümänn* (teurastuksesta); *ottätkko ne leppē* (teurastuksesta); *leppärieska* 'verileipä' (ei koskaan ennen: *vefrieska*); (Mestari oli syönyt pettuleipää. Suoliston löi verille.) *leppällehäl löi sisukset; nuamapäitä pitkil leppä vuoti*.

Mutta varmaa on myöskin, kun tarkemmin katsahtaa esimerkkeihin, että *vef* sanakaan ei ole nuori laina. Esim. *ei vef vijatal lähek; töiset kuv veresän näkkö, töiset on nih huonoluonto^{is}sä jotta alakät püörtäk; se (met-sästys) ol siks vefrim piässuh hänelläj jotta se ei vieräöitür ruahlinna semmo^{is}esta hommasta; vefkapijo 'martokavio' (ei: leppäkapijo); vefpatti (ei: leppäpatti); verenküivöja 'vähäverisyys, myös keuhkotauti, yleensä tauti, missä kalpenee ja laihtuu' jne.*

Mielestäni *leppä* sana on eufemistinen ilmaus, jota on käytetty mm. teurastuksen käsittepiirissä ja verenvuodon yhteydessä.

Tukena edelliselle mainittakoon, että murteessa verellä on selväkin eufemistinen ilmaus, nim. *punaⁱne(n)*. Esim.: (Talon emäntä jo aamulla alkoi synnytyksen, ja verta näyttelehti vastoin tavallisuutta ensin. Pelänten todettiin:) *punaⁱset jo näättelehti; punaⁱnen tul jo uamulla*; (Joku söi homehtunutta viljaa.) *se teki päzkillä punaⁱsellen sisukset; küllä se äkim punaⁱnem putoš; kuhan sütaš valjastat pitkän, kuhan nürkillä sivväitan nñ küllä punaⁱnem putoš*.

Teurastuksen käsittepiirissä tavataan muitakin eufemismin aiheuttamia synonyymisiä sanapareja ja -ryhmiä. Esim. *nülükē(k)* ja *valästa(k)*, joista jälkimmäinen eufemistinen: *vasikka valäštän*; edelleen: *tappō(k)*, *iskē(k)*, *luahata(k)*, *valästa(k)*: *piltä lammas valäštaj jotta suahhär rokka uamulla*.

Löpetän esitykseni tähän. Käsittelemättä jäävät monet muut synonyymejä koskevat seikat, kuten ns. synonyymien taistelu ja sen seuraukset.

¹ Vrt. BJÖRN COLLINDER, Virittäjä 1928, s. 243.

Esitykseni on jäänyt myös keskeneräiseksi siitä syystä, ettei minulla tätä laatiessani ole ollut tilaisuutta saada tietoja ympäristö- ja muista murteista. Etymologioiden hyväksikäyttöä on samoin ollut liiaksi rajoitettava. Toivoisin kuitenkin osoittaneeni, että on syytä sanaston keruussa entistä enemmän kiinnittää huomiota esittelemiini näkökohtiin, joita merkitysoipillisia probleemeja ratkaistaessa pidän hedelmällisinä.

R. E. Nirvi.

Über Synonyme und synonymartige Wörter der Volkssprache.

(Vortrag, gehalten in der Stipendiatenversammlung der Wörterbuchstiftung zu Helsinki am 3. I. 36.)

Von R. E. NIRVI.

Den Stoff zu dieser Arbeit liefert das Kirchspiel Kiihtelysvaara in Nord-Karelien, wo die Wörterbuchstiftung einen der s.g. vollständigen Wortschätze für das finnische Dialektwörterbuch sammeln lässt. Es werden hier die Entstehung etlicher synonymartigen und vollkommen synonymen Wortpaare und -Gruppen der genannten Mundart behandelt. Übereinstimmend mit HERMANN PAULS Ansicht wird festgestellt, dass das Eindringen von Lehnwörtern neben den früheren dasselbe bedeutenden Wörtern und die sich annähernde Bedeutungsentwicklung Synonyme entstehen lassen. Das Schwinden des Detailreichtums und der Genauigkeit in der primitiven Sprachform durch veränderte Lebensverhältnisse oder unter dem Einfluss des entwickelteren abstrakten Denkens gibt auch Veranlassung zur Entstehung vollständiger Synonyme. Als besonders stark die erwähnten Wortgruppen und -Paare bildend wird die an gewisse Begriffe sich anknüpfende affektische Attraktion bezeugt (nach HANS SPERBER). Der Verfasser führt 5 synonymartige Wortgruppen an, welche offenbar unter dem Einfluss der, gewissen affekthaltigen Begriffen sich anschließenden Attraktion entstanden sind (nämlich den Begriffen 'gross', 'Haufen', 'Begierde, Lust', 'Lärm', und 'Tanzunterhaltung'). Vollständige Synonyme scheinen aus den, durch Attraktion gebildeten, synonymartigen Wörtern dadurch zu entstehen, dass ihre Parallel- und Nebenbedeutungen schwinden und der Gefühlswert sich verwischt. Ferner werden einige Fälle behandelt, wo der Euphemismus die Bildung eines reichen Synonym-schatzes verursacht hat. (Wortgruppen mit der Bedeutung 'Teufel', 'Brustwarze', 'töten', 'Blut'.)